

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ІСТОРІЮ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

Онопрієнко В.І., Ткаченко В.В. Історія української науки: курс лекцій. — К.: Варта, 2010. — 651 с.

Набуття незалежності, масштабні політичні зміни кардинально змінили умови розвитку вітчизняної науки. Повернення до витоків державотворчості диктувала нагальна потреба висвітлити, а в окремих випадках переосмислити замовчані або фальсифіковані, в основному за радянської доби, пласти суспільно-політичного життя. За роки самостійності науковці все частіше зосереджуються на функціонуванні державних, громадських інституцій, структур, вивчають роль науки в бутті нації.

Історія науки репрезентує особливий різновид спеціальних досліджень. У нашому контексті праця «Історія української науки. Курс лекцій», яку Міністерство освіти, науки молоді та спорту України рекомендувало як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, показова. Відомі дослідники історії української науки В. Онопрієнко і В. Ткаченко намагалися, щоб сучасні студенти, аспіранти, а від себе додамо, і широкий загал науковців, читачів «зрозуміли шляхи генези української науки, що матиме для них світоглядне і методологічне значення та сприятиме формуванню їхньої самосвідомості» (с. 2). Тридцять лекцій уперше у вітчизняній історіографії ґрунтовно висвітлюють основні етапи розвитку української науки, аналізують її здобутки, називають причини нереалізованості.

Автори впевнені, що українська наука, попри всі спроби штучної ізоляції, органічно впливається в загальний науковий процес, і саме так її вивчають. На їхню думку, науку, як особливий різновид діяльності і певну соціальну інституцію, слід насамперед уважати важливою частиною цивілізації. При цьому її статус як форми суспіль-

ної свідомості і водночас суспільної інституції істотно змінюється з плином історії. Зауважено, що Просвітництво зробило науку ініціатором, фактором, критерієм цивілізованості, чинником формування і трансформатором сучасності.

Щоб розглянути науку як соціальний інститут, украй важливо чітко визначити базові поняття і принципи. Відтак В. Онопрієнко і В. Ткаченко вибудовують чітку схему інтерпретації поняття «наука». Вони стверджують, що це вища форма пізнання об'єктивної дійсності і, відповідно, вища форма її відображення через свідомість, психічну діяльність. Це, насамперед, узагальнене й усупільнене знання, завдяки чому для науки не існує непізаного. Водночас це не тільки специфічна пізнавальна система, а й особлива і життєво важлива

для суспільства система отримання, перероблення, трансляції інформації.

Автори нагадують, що наука — це інститут, який виконує особливі функції, акумулює соціальний досвід, зберігає й відтворює його, стимулює систему освіти, забезпечує її адекватність сучасним вимогам, задає і формує базовий змістовий компонент, який існує у вигляді предметних програм.

Чимало місця відведено методологічним засадам і проблемам української науки. Драматична історія, бездержавність наклали відбиток на підготовку професійних кадрів, поступ науки. Упродовж багатьох століть вона розвивалася в опозиції до політики держав-окупантів, які забороняли культуру, мову, науку, розповідь про її досягнення. Тож не випадково, наголошують дослідники, українська наука та її історія суттєво відмінні від традиційних структурованих і висхідних у кумулятивному русі за обсягом знань наукових систем західних країн. Незважаючи на це, наша наука не втратила ідентичності. Попри всі загрози, залишалася чимала кількість учених, які попри жалюгідне фінансування, застарілу матеріально-дослідницьку базу намагаються триматися на світовому рівні, примножувати культурно-історичні знання українознавчого характеру.

Проаналізувавши широке коло різноманітних джерел, автори роблять висновок: у сучасній історії науки протистоять дві головні концепції — екстерналістська й інтерналістська. Перша виникла під впливом марксистської ідеї про провідну роль у науці соціальної практики. Інтерналісти ж пояснюють розвиток виключно внутрішніми закономірностями наукового знання, виключаючи соціальні, економічні чинники з необхідних передумов прогресу. На думку В. Онопрієнка і В. Ткаченка, обидві концепції внесли чимало позитивного, проте вони потерпають на односторонність.

В історії науки зазвичай найбільшу увагу привертають події та явища, що спричиня-

ють кризу в суспільно-політичному житті, а отже, і в науці. Їм відведено чимало сторінок, оскільки 20–30-ті рр. ХХ ст., коли відбувалося складне й драматичне становлення нової політичної та соціально-економічної системи, що знаменувала повний розрив із дореволюційним світом, усіма його цінностями і традиціями, були достеменною катастрофою. Науку тоді зобов'язали швидко модернізувати радянську економіку й обґрунтувати неминучу перемогу соціалізму. У ті часи шукали нову стратегію розвитку в умовах наближення науки до конкретних завдань народного господарства. Шукали емпірично й волонтаристськи, шляхом безперервних реорганізацій, оскільки постійно змінювалося ставлення держави до науки, відбувалась її політизація, ідеологізація під знаком упровадження плановості.

На етапі індустріалізації, зростання промислового потенціалу акцент робили на прискореному розробленні і створенні вітчизняних прототипів техніки й обладнання всіх основних галузей промисловості. Особливе становище СРСР, ізоляція від нових зарубіжних технологій багато в чому визначили орієнтацію як прикладної, так і фундаментальної науки на воєнно-промисловий комплекс.

В. Онопрієнко і В. Ткаченко дійшли думки, що Українська академія наук з моменту утворення не лише продовжила традиції Наукового товариства імені Шевченка й Українського наукового товариства, але й суттєво їх розширила як у самій постановці досліджень, так і щодо одержання результатів. Автори нагадують, що кін. 20-х рр. ХХ ст. став особливо критичним для української науки, адже в науковій інтелігенції Сталін і його найближче оточення вбачали ідейну опозицію. Зініційовано боротьбу з «дрібнобуржуазною ідеологією», «чистки», усунуто від наукової та творчої праці найбільш знаних і досвідчених науковців, літераторів, митців. Тисячі засуджено до розстрілу, ув'язнено в концтаборах за сфабрикованими судовими справами.

Вивчаючи інституціональний і функціональний статус науки в Україні в цей період, автори розглянули становлення наукових шкіл, адаптацію «старої», формування нової інтелігенції, умови її життя і творчості. Доведено, що наявність провідних наукових шкіл відображає ефективність наукової політики, її відповідність світовим тенденціям, здатність держави вчасно реагувати на коливання глобальної наукової кон'юнктури, на появу принципово нових напрямів, методів, технологій дослідження тощо.

Окрему увагу приділено аграрній науці, зокрема її координаційному центрові — Сільськогосподарському вченому (згодом — науковому) комітету при Народному комісаріаті земельних справ України. Поштовхом до розгортання галузевої роботи, на думку В. Онопрієнка і В. Ткаченка, було створення в 1931 р. Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН), невдовзі, на жаль, розгромленої. Багато співробітників потрапили під прес НКВС із політичних мотивів. У вересні 1935 р. організацію ліквідували. Шкода, що лекція 21 «Сільськогосподарська наука» чомусь цим і обмежується. Автори оминули діяльність Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956), Української академії сільськогосподарських наук (1956–1962), Південного відділення ВАСГНІЛ (1969–1990), а також Української академії аграрних наук, яка 6 січня 2010 р. отримала статус національної за значні здобутки в забезпеченні агропромислового виробництва країни і міжнародне визнання її доробку.

Приємно, що лекція 22 «Наука в роки II світової війни» відійшла від радянського трафарету з суто критичним висвітленням подій. Вона заповнює лауну у знанні про працю науково-дослідних інституцій на замовлення окупаційної влади.

Чималий інтерес викликають лекції про міжнародні зв'язки і міжнародні рейтинги нашої науки, закордонні наукові й освітянські центри. Надзвичайно цікава і по-

вчальна лекція про пострадянську кризу в економіці й науці. Автори цілком справедливо наголошують, що вона особливо позначилася на академічному секторі, який утілює фундаментальну науку. Нині він прагне «вижити» за будь-яку ціну або ж марно сподівається на вагому державну підтримку.

При цьому зазначено, що різке скорочення фінансування зумовило міграцію вчених за кордон чи у вітчизняні комерційні структури і привабливіші за оплатою галузі. Це зрозуміло, бо заробітки в академічних установах нижчі, ніж на виробництві або у вищих навчальних закладах.

У курсі поміщено короткі довідки про українських науковців з усіх галузей. На жаль, до кінця не зрозумілі критерії вибору персоналій.

Не завадило б виразніше орієнтувати студентів на використання літератури в підготовці до семінарських занять. Для цього придатніший список рекомендованих джерел до кожної з лекцій, а не загальний перелік наприкінці книжки.

Якщо автори не мають власних напрацювань з теми, бажано вказувати джерела. Це звільнить від недоречностей, як, наприклад, у випадку з усесвітньо відомим Нікітським ботанічним садом, 200-річчя якого святкуватимуть на державному рівні в 2012 р. Він чомусь зробився Микитським (с. 372). І це не єдиний такий «ляп».

Курс лекцій В. Онопрієнка і В. Ткаченка достатньо глибокий і неординарний, це унікальне явище в культурно-просвітницькому житті часів державності. Книга цінна як у теоретичному, так і в практичному сенсі, стане корисним посібником для студентів, викладачів, дослідників, усіх шанувальників історичної літератури.

Віктор ВЕРГУНОВ,
член-кореспондент НААН України,
директор Державної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
НААН України,
Володимир КУЧЕР,
доктор історичних наук,
головний науковий співробітник тієї ж установи